

KARAKTERISTIKE „3G“ POLOŽAJA SREDOZEMLJA

RADOVAN PAVIĆ

Pod pojmom „3G“ položaja (lokacije), treba podrazumijevati tri najvažnija vida prostornog položaja, to je onaj opći geografski, zatim geoprometni, kao i onaj geopolitički/geostrateški, koji uzeti zajedno najbolje sažimaju osnove prostornih odnosa.

OPĆE GEOGRAFSKE OSOBINE SREDOZEMLJA MOGU SE SAŽETI U NEKOLIKO VIDOVA:

Prvo, po svom položaju Sredozemlje je najdublji morski prodor u odnosu na rubove i Europe i Afrike, što u tolikoj mjeri ne vrijedi za baltičko sredozemlje. Naše Sredozemlje, dakle, predstavlja duboko uvučeni zaljev u Svjetski otok (Europa, Afrika, Azija) i zajedno sa Crvenim morem i Adenskim zaljevom razdvaja taj otok na dva dijela: Euroaziju i Afriku. Međutim, naše Sredozemlje ne znači nikakvu podjelu i nema diobenu funkciju, nego upravo obratno: ono je izrazita spojnica i poveznica triju kontinenata.

Drugo, naše Sredozemlje ima izraziti rubni položaj u odnosu i na Europu i Afriku i Aziju, ali iz te činjenice ne slijedi ono što se odmah vezuje uz pojavu periferičnosti, tj. marginalizacija, sporednost, manja životnost, nevažnost... Naprotiv, Sredozemlje je važno životno žarište i težište. Sredozemlje, doduše, nije geografska regija, ali jest neko povezano životno žarište. Ono nije cjelina, ali predstavlja životnu povezanost zbog čega se može promatrati kao specifični zajednički prostor sastavljen od samih različitosti, ali međusobno dobro povezanih. Ukratko, Sredozemlje je *životno težište*, baš kao što to vrijedi za sredozemlje Japanskog

(Istočnog) mora okruženog Ruskom Federacijom, Sjevernom i Južnom Korejom i Japanom.

Treće, Mediteran je izraziti dodirni prostor, pri čemu treba uočiti dodir kršćanstva i islama, ali nipošto kao onaj najvažniji, jer postoji nešto daleko značajnije od toga, a to je kontakt razvijenog i nerazvijenog dijela svijeta („Sjever“ i „Jug“) iz čega slijedi ilegalni migratorni pritisak iz Afrike prema Europi. Iako su neke od nerazvijenih zemalja na obalama Sredozemlja u kategoriji „bogatih nerazvijenih zemalja“ (zbog energenata), to bogatstvo iz različitih razloga ne može spriječiti unutrašnje klasne napetosti što se onda odražava i na Europu. Međutim, niti islamistički čimbenik koji će doći do izražaja, ako i kada i Turska uđe u Euniju – ne smije biti zaboravljen.

I najzad – **četvrto**, Sredozemlje dijelom predstavlja vrata za „azijski Balkan“ i to posredstvom Rumunjske i Bugarske, kao i Turske. Za razliku, Sredozemlje, osim u slučaju Ponilja, ne predstavlja vrata za Afriku.

PROMJENE U ZNAČENJU POLOŽAJA

U svakoj definiciji geografskog položaja jasno je rečeno da on predstavlja dinamičku, dakle, promjenljivu kategoriju: njegovo se značenje i uloga mijenjaju u skladu s povijesnim okolnostima. Zato se kao osnova te definicije na Sredozemlju mogu izdvojiti određena razdoblja:

a) najstarija je *antička faza* – ona počinje grčkim ovladavanjem Egejskim morem („dječja soba pomoraca“), a završava s rimskim Sredozemljem u okviru jedinstvenog teritorijalnog obuhvata: rimski *mare nostrum*

b) srednjovjekovna faza prije otkrića Amerika s glavnim interesom prema Levantu.

c) atlantsko, dakle, novovjekovno razdoblje od 15./16. st. kao razdoblje relativne

stagnacije do otvaranja Sueskog prokopa (1869. god.). Naglašavamo ovo – relativno – jer nikada nije došlo do onakve smjene mediteranske i atlantske faze kao što se to obično uzima u površnim razmatranjima. Naime, atlantska faza je bila *odatak* regionalnom i globalnom pomorstvu, i nikako se nije radilo o zamjeni, tj. propasti jedne (mediteranske) i afirmaciji druge (atlantske) sastavnice. I to zato jer je Mediteran uvijek zadržao svoju unutrašnju dinamiku – ona je ovisila o Osmanskom Carstvu i Levantu općenito i nije mogla nestati, i upravo u razdoblju 15./16. -17./18. st. mediteranska faza doživljava prosperitet. Potrebe Osmanskog Carstva i Levanta uvijek su postojale, te su Genova, Venecija i Dubrovnik prosperirali i dalje. Dubrovnik nije, dakle, uništavala nikakva smjena u kontekstu mediteranskih i atlantskih odnosa, nego velika trešnja 1667. god. od koje se Dubrovnik zapravo više nikada nije u potpunosti obnovio i oporavio, zbog čega danas gledamo Dubrovnik samo kao sjenu nekadašnje veličine.

d) novovjeka, britansko-sueska faza u 18. i 19. st. znači pojavu dvaju bitnih životnih impulsa utjelovljenih u sve većem interesu Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije, kao i otvaranju Sueskog prokopa. Sredozemlje tada postaje poseban problem zbog „bolesnika na Bosporu“, interes Rusije za Tjesnace je sve veći, Ujedinjeno Kraljevstvo organizira svoj imperijalni put (Gibraltar-Malta-Cipar-Egipat), a Sueski kanal otvara nove neslućene mogućnosti.

e) Poslije otvaranja Sueskog prokopa nastupa moderno razdoblje u kojem Sredozemlje osigurava svoje trajno neprijeporno i veliko gospodarsko i geostrateško značenje, u čemu djeluju i naslijeđene stalnice, ali i novine (novi interes Kine za Sredozemlje).

GEOSTRATEŠKE OSOBINE SREDOZEMLJA

Pri raščlambi tog pitanja treba odmah upozoriti na pet važnih sastavnica: *prvo*, Sredozemlje je relativno malo more, što u geostrateškom smislu znači da se protiv svih ciljeva može djelovati sa kopna i nije potrebna prisutnost u samom akvatoriju.

Drugo, akvatorij je podijeljen sa pet vrata/tjesnaca, što može biti posebno geostrateško opterećenje (Sicilski prolaz, Otrantska vrata, zapadnokretski i istočnokretski prolaz, zona carigradskih Tjesnaca)

Treće, upravo je Sredozemlje izlazni prostor za Rusiju i Ukrajinu na ostalo svjetsko otvoreno more, koji je problem bitno obilježio europsku povijest. Zato je važna osobina Sredozemlja da na njegovim obalama participira jedna globalna velevlast, koja, međutim, ostaje zatvorena u bazenu Crnog mora. Svaki izlazak iz te zatvorenosti otvara sukob s Ujedinjenim Kraljevstvom.

Četvrto, važnost činjenice da je akvatorij Sredozemlja malo more vidi se i po tome što je olakšano njegovo svojatanje, koje u slučaju Atlantika i Pacifika jednostavno nije moguće. U odnosu na Sredozemlje može se javiti težnja apsolutnoj dominaciji i svojatanju izražena u ideji **mare nostrum** – ono je u potpunosti (i s pravom) takvo za Rimljana, što se, međutim, više nikada nije ponovilo. Postojala su samo djelomična svojatanja: za Grke je samo Egejsko more njihov mare nostrum, za Veneciju to je Jadran (Golfo di Venezia), za Tursku to je Crno more, za Petra Krešimira IV., Jadran je dijelom *mare nostrum dalmaticum*, za talijanske fašiste to je tlapnja koja se odnosi na čitavo Sredozemlje, a niti u hladnom ratu Mediteran nije posve zapadnjačko jezero.

NOVI INTERESI ZA OTVORENO I ZATVORENO SREDOZEMLJE

Unatoč stanovitih oscilacija u prošlosti, valja ustvrditi da je interes za Sredozemlje u cjelini postojao oduvijek, što prvenstveno slijedi iz njezinog 3G položaja, koji ga neminovno upleće i dovodi u vezu s najrazličitijim interesima i procesima. A to isto onda vrijedi i nakon bitne globalne prekretnice kakvu predstavlja prestanak hladnog rata. Taj se interes danas očituje u nekoliko vidova: *prvo*, sjevernoafričko pročelje (zima/proljeće 2010./2011.) izrazita je zona turbulentnih kretanja koja očito utječu i na ostali arapski svijet. Spomenuti društveni procesi na afričkom Sredozemlju između uključno Maroka i Egipta zahvaćaju veliku demografsku masu (svakako preko 135 milijuna pučana), na dnevnom su redu krupni društveni problemi (siromaštvo i demokratizacija), što je sve dopunjeno i problemom energetskog gospodarstva i mogućim upletanjem islami-zacije/fundamentalizacije u čitav problem.

Drugo, poseban novi interes izaziva Crno more – ono postaje novo geopolitičko težište u kojem su dijelom već riješena neka važna pitanja, a dijelom se tek ozbiljnije otvaraju: tako se Ruska Federacija konačno čvrsto uspostavila na Crnom moru zadržavši svoju vojnu bazu do 2042. god., proširila svojim vojnim i političkim utjecajem na gruzijsku Abhaziju (vojne baze za očuvanje Abhazije i kao protuteža prozapadnjačkoj i pronatovskoj Gruziji, ali i Bugarskoj i Rumunjskoj kao članicama NATO-a). Zatim, tu je nova uloga Crnog mora s dogovorenim novim energetskim cjevovodima iz Rusije prema Turskoj i Bugarskoj. I najzad, tu nastaje novi politogenetski problem, tj. eventualno oživotvorenje predkavaskog emirata, koji dijelom čini neposredno zaleđe Azovskog i Crnog mora.

Treće, za Sredozemlje je sve više zainteresirana i Kina, zbog njezinog gospodarskog prodora u Europu putem Sueskog prokopa, čime je definitivno izbačena iz igre Ruska Federacija kao kopneni most između Kine i europskog Zapada, koji most zapravo nikada nije funkcionirao onako kako

bi to bilo realno očekivati na osnovici geografskog položaja. Sve to izražava se sve većim interesom Kine za sjeverni Jadran, u tome posebno za Hrvatsku, tako da se može slobodno reći da će energetske interese i interese Kine biti bitan činilac trajnog interesa za Sredozemlje.

Sl. 1. Klasično Sredozemlje razdvaja svjetski otok

LEGENDA uz sl. 1. Klasično Sredozemlje razdvaja svjetski otok

Bitna je osobina našeg Mediterana da on zajedno sa Crvenim morem i Adenskim zaljevom razdvaja/odjeljuje dva dijela svjetskog otoka, tj. Euroaziju (1) od Afrike (2). Ali, ne na način jednog izolacionog prostora, nego naprotiv, s ulogom spajanja. Istina, u slučaju Afrike ona je uglavnom ograničena na obale afričkih država Sredozemlja. Od svih sredozemnih mora na svijetu, samo akvatorij Mediteran-Crveno more-Adenski zaljev ima takvo razdjelno/spojno značenje.

LEGENDA uz sl. 2. Sredozemlje – teritorijalni i interesno/gravitacijski obuhvat

Svaki govor i razmatranje o Sredozemlju mora uključivati definiciju *sredozemništva* (*mediteranizam*): to je skup značajki, osobitosti i mjerila po kojima se neki prostor definira kao sredozemni. U te značajke, osobitosti i mjerila ulaze ne samo geografski sadržaji, nego i niz drugih koji ukazuju na razlikovnost mediteranske od onih drugih regija. Pri tome treba razlikovati dvoje: „pravo“ Sredozemlje, tj. ono u „užem smislu“ od drugog, onog „šireg prostora“ koji je pod mediteranskim utjecajima. O sredozemništvu postoje određena jasna stajališta, dok to ne vrijedi za konkretni teritorijalni obuhvat samog Sredozemlja. Strukovni i stručni konsenzus tu još ne postoji. Sredozemlju očito pripada sav akvatorij, obala, priobalje i zaobalje različite širine do geografske međe, dok je sama međa Sredozemlja dvostruka: u slučaju višeg i strmijeg reljefa u zaleđu ona je oštrija i izrazitija, pri čemu mediteranska zona može biti i vrlo uska, kao u podvelebit-skom primorju, u slučaju reljefno blažih oblika ona je postupnija i odnosi se na dublju unutrašnjost kao u dalmatinskoj Zagori ili humskoj Hercegovini.

1 – a) Obalski pojas Sredozemlja kao cjeline

b) obalski pojas „pravog“ ili otvorenog Sredozemlja

c) A, B – u zatvorene dijelove otvorenog Sredozemlja može se ubrojiti i Jadransko i Egejsko more

d) obalski pojas zatvorenog Sredozemlja. Vrlo često se pod Sredozemljem podrazumijeva samo njegov otvoreni dio, što je pogrešno, dok se zatvoreno Sredozemlje ostavlja bez definicije kao Crno, Azovsko i Mramorno more. Zato se može govoriti i o užem i širem sredozemnom području.

2 – Obalski dijelovi Portugala, Španjolske i Maroka (sve izvan Gibraltarskih vrata) ne pribrajaju se Sredozemlju, iako mogu imati i neke mediteranske osobine

3 – Kao ni Portugal, tako niti Jordan nije mediteranska država, iako je sa Sredozemljem bitno interesno povezan. Jordan, istina, nije LLC država (Land Locked Country), ali svakako jest GHD država - geografski hendikepirana država (ima, dakle, vlastito more, ali ne u najpovoljnijim okolnostima), koji ulazi u najšire mediteransko područje zbog gravitacije prema otvorenom Sredozemlju.

4 – a) Najšire mediteransko područje definirano je odnosom LLC država, tranzitnih i tranzitno-obalnih država

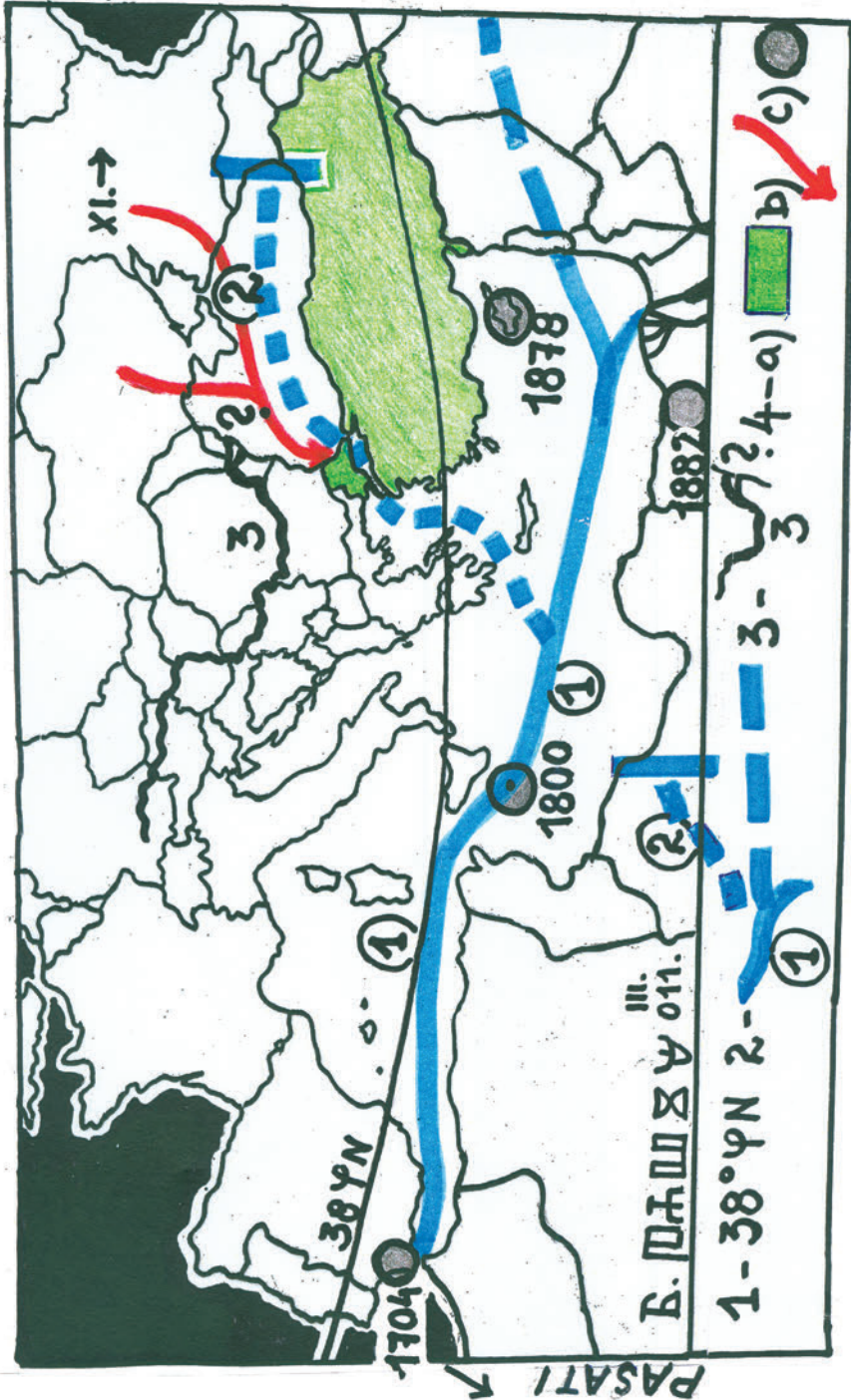
b) 1 - LLC države s prvenstveno/pretežno jednostranim prometnim pravcima i orijentacijom kojima dopiru do mora.

c) 2 – države s dvostrukim prometnim pravcima i orijentacijom kojima dosežu do mora. Ovo „najšire mediteransko područje“ više nije Sredozemlje, ali jest mediteransko interesno područje.

5 – a, b – glavne izvan europske (afričke) države koje imaju tranzitnu ulogu za zaleđe (Niger, Čad)

c – izvan europske države koje su također tranzitno upućene na Sredozemlje (Azerbajdžan)

6 – dio granice Europe i Azije

Sl. 3. Klasično Sredozemlje – neke temeljne odrednice položaja i geopolitike

LEGENDA uz sl. 3. Klasično Sredozemlje – neke temeljne odrednice položaja i geopolitike

Pri svakom razmatranju ovog trikontinentalnog Sredozemlja dobro je uvijek imati na umu dvije bitne značajke bez kojih se Sredozemlje nezamislivo i koje su mu dale bilo dugotrajni, bilo trajni pečat, što na najkraći mogući način ukazuje i na bit samog klasičnog Mediterana: *prvo*, to je njezova funkcija prohodnosti/prolaznosti, i *drugo*, to je prostor poprišta najprije sukoba Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije, a zatim Zapada i Istoka.

1 – Kao specifični fizičko-geografski prostor, Sredozemlje je prije svega određeno klimatski: njegova je životna okosnica 38°N, uz izloženost zapadnim maritimnim utjecajima (prostor zapadnih primorja srednjih širina), što je pogodovalo ranim civilizacijama i u materijalnom i u duhovnom smislu. Jednostavno rečeno, uzgoj krucijalnih kultura (žita, loza, maslina) ni na izrazitijem sjeveru, niti na jugu nije bio moguć, a u društvenom smislu tamo nisu bili mogući ni agora, a niti forum. Kasnije, povoljna je bila blizina zone pasatnih vjetrova kojima se lako stizalo do Amerika bez opasnosti konjskih širina. Važno je još i to da je Sredozemlje relativno malo more, ali na dodiru velikih raznolikosti.

2 – (1) Bitna je osobina geoprometnog položaja Sredozemlja da je ono prolazno more, tj. kroz njega se ima kuda stići, pri čemu se ovo klasično Sredozemlje razlikuje od baltičkog sredozemlja: ono je važno samo za otvaranje Rusije, ali ne i dalje od toga. Čak i prije Sueskog prokopa (1869.) važne su kopnene prometnice: s našeg Sredozemlja one se nastavljaju kroz Plodni polumjesec do Perzijskog zaljeva. Međutim, prometni krak prema Crnom moru (2) i Kavkazu dugo vremena uopće nije imao prolazni karakter, i to zato jer se od gruzijsko-azerbajdžanske prevlake prema istoku nije stizalo nikuda (dakako, danas se situacija mijenja jer ta prevlaka postaje važna kao vrata za izlaz energenata iz *azijskog Balkana* na Zapad).

3 – 3 - ? – Sa time u svezi treba realno iskazati na skromno značenje Dunava i njegovog ušća. Spominjući Dunav nameće se usporedba s Rajnom, ali je rezultat te usporedbe za Podunavlje negativan. Naime, na ušću Dunava ne postoji nikakav veliki grad(!), za što nema niti uvjeta, a što bi logično slijedilo, imajući na umu duboko i prostrano podunavsko zaleđe. Crno more je, istina, bilo prostor interesa grčke kolonizacije i kolonijalizacije, ali u promijenjenim društvenim prilikama sve je došlo u pitanje, geoprometna zatvorenost nije pružala posebne životne mogućnosti. Razlog za to je jednostavan: Crno more je zatvoreni bazen iz kojeg se nema kuda stići, dok je Turska pristupačnija morskim putevima. A treba pokušati zamisliti Porajnje koje na svom završetku ne bi imalo – Rotterdam! Ali, Rotterdam je otvoren oceanu, dakle, i svijetu, ušće Dunava i Crno more su zatvoreni. Nepovoljna usporedba za Dunav slijedi i onda kada je u pitanju Ponilje – ono je za razliku od Dunava i Crnog mora otvaralo dubine afričkog kontinenta, a plodna delta postala je gusto naseljeno područje. Istina, i Dunav ima vrlo razvijenu deltu, ali je ona bez značenja. Primjer Dunava dobro pokazuje da za potpunu prometnu valorizaciju mora postojati sinergija vrijednosti zaleđa s maritimnom otvorenošću, a u slučaju Dunava takvo što uopće ne postoji. Bizarnost tog dunavskog slučaja naglašava se još i time što Dunav u odnosu na europsko kopno otvara daleko dublje zaleđe nego Rajna.

Za geoprometne osobine Sredozemlja važno je još nešto: ono je za razliku od Ujedinjenog Kraljevstva dobro položeno u odnosu na Latinsku Ameriku (zauzimanje Azorskih i Kanarskih otoka od strane Španjolske i Portugala zato je posve razumljivo), dok je položaj Ujedinjenog Kraljevstva povoljniji u odnosu na Angloameriku: i ona zapravo lako dolazi u zonu pasatnih vjetrova uz još lakši povratak putem „dobrih zapadnih vjetrova“ (westerlies).

4 – Druga bitna odrednica Sredozemlja odnosi se na činjenicu da je ona tradicionalno poprište sukoba *heartlandskih* i *mahanističkih* sila, uz Tursku kao stalno prisutnog čimbenika u odnosu na Ujedinjeno Kraljevstvo i Rusiju.

a) problem Turske kao „bolesnika na Bosprou“ odlučan je za mogućnost ruskog izbijanja na otvoreno Sredozemlje

b) rusko nastojanje oko probijanja u Crno more, Tjesnace i otvoreno Sredozemlje praktički predstavljaju kontinuitet od 11. st.

c) britanska nastojanja u 18. i 19. st. da se ostvari Imperijalni put s uporištima u Gibraltaru, na Malti, na Cipru i u Egiptu kao vlastiti britanski pristup Indiji.

1 – Iako u znatno povećanim dimenzijama, europski prostor sa Sredozemljem odlikuju tri bitne prevlake

a) (a) – prva povezuje Finski zaljev sa Bijelim morem (Sankt Peterburg-Bjelomorski). Iako periferno položena, ova je prevlaka zajedno s kanalima i željezničkom prugom važna za životnost sjevernog dijela Ruske Federacije. Međutim, prevlaka nema ni međunarodno, niti međukontinentalno značenje. Osim toga, ta prevlaka na Arktiku zasada ne vodi nikuda, čime je njezina važnost bitno umanjena. Pri tome treba spomenuti da je zbog klimatskih razloga eventualno otvaranje sjevernomorskog puta Europa-Amerika na Arktiku još stvar budućnosti.

b) (b) – kavkaska prevlaka (Gruzija-Azerbajdžan) glavna je poveznica dijela azijskog Balkana i Irana sa Sredozemljem, što znači da ima i međunarodno i međukontinentalno značenje. Suramski prijevoj u Gruziji (948m) ključna je prometna i geostrateška točka na toj poveznici.

c) (c) – prevlaka Sredozemlje (Pravi Levant) – Perzijski zaljev poklapa se sa zonom Plodnog polumjeseca koji se od izraelskog Mrtvog mora preko Jordana – Litanija - Orontesa i Eufrata i Tigrisa nastavlja do Perzijskog zaljeva. I ova prevlaka ima međunarodno, ali ne i međukontinentalno značenje, barem ne u smislu da se odnosi na dva kontinenta. Međutim, životno je značenje ove prevlake najveće, jer se ono otvara primorskoj Aziji, sve do Ruske Federacije na Dalistoku.

2 – Veliko potencijalno značenje imaju na Sredozemlju tzv. mostne države. To su one koje svojim kopnom kao međuprostorima izlaze na dva akvatorija, inače povezana nekim vratima ili tjesnacima, koji se u kriznim situacijama mogu blokirati za pomorski promet. Međutim, mostne države mogu uvelike umanjiti taj nedostatak

a) prostori mogućeg pomorskog zapriječavanja

b) marokanski most (na čitavom zemljovidu pravci su shematizirani): Nadar/Al Hoseina-Casablanca 2 – francusko-španjolski most (Marseille-Bordeaux, Barcelona-Bilbao i Cadiz), 3 – danski most (Aarhus-Ringkobing/Esbjerg), 4 – njemački most (Kielski kanal i kopnena veza), 5 – sjeverni talijanski most (Genova-Venecija), 6 – grčki most (Solun-Igumenitsa), 7 i 8 – turski mostovi u Europskoj Turskoj i Istanbul-Antalya, 9 – izraelski most (Haifa-Elat), 10 – egipatski most (Aleksandria-Kuseir/Hurghada), 11 – tuniski most (Menzel/Burgiba-Sfax/Gabes)

3 – Među potencijalne mostne države moguće je ubrojiti i Alžir (II), koji graniči sa Zapadnom Saharom, ali je taj most upitan zbog još uvijek neriješenog statusa Zapadne Sahare, a problem su i prometnice i luke. II – švedski most (Göteborg-Stockholm) je zapravo upitan ovisno o tome gdje bi došlo do zapriječavanja: taj most može funkcionirati samo u slučaju ako ono zahvati danske otoke, a u slučaju zapriječavanja Skagerraka – mostna je uloga Švedske bespredmetna. III – i realna mostna uloga Albanije je upitna: ona, istina, izlazi na oba rubna područja Otrantskih vrata, ali su mogućnosti ozbiljnog zapriječavanja takve da eventualna mostna uloga Albanije (Drač-Saranda) zapravo ne dolazi u obzir. Pri svemu tome, dakako, ne smije se pretjeravati, nego voditi računa i o tome da li na krajnjim točkama mostnih pravaca postoje odgovarajuće luke sa međusobnim prometnim spojnicama, i da li dužina mogućeg trajanja pomorskog zapriječavanja opravdava neke nove investicije. Zato treba podsjetiti: za vrijeme zatvorenosti Sueskog kanala – zbog Arapsko-izraelskih ratova kopneni Egipat nije preuzeo mostnu ulogu, a pogotovo ne Izrael, nego je djelotvorno i bez problema dio svjetskog prometa prebačen na pravac oko Afrike.

4 – Glavni europski izlazno-ulazni pravci u odnosu na Sredozemlje: a – francuski, b – talijansko-austrijsko-njemački, c – hrvatsko/mađarsko-moravsko-marički, d – ukrajinsko-bjelorusko-ruski, e – sredozemno-perzijski (poklapa se sa Plodnim polumjesecom), f – egipatsko-sudanski, g – libijsko-nigersko/čadski (s relativno malim značenjem).